

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum I

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 10**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congrès (10é. 2003. Alacant)
 Actes del X Congrès Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castellà i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),
 Museu Municipal de l'Almodí, Xàtiva
 Imprimeix: TÁBULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum I): 84-608-0303-1

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congrès Internacional de l'Associació Hispànica
 de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial
 BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per
 cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de
 l'editor.

CONSTANTINOBLE DES DE CASTELLA TIRANT LO BLANC A TRAVÉS DE LA CRÓNICA DE ENRIQUE IV D'ALFONSO DE PALENCIA

1. EL CRONISTA

La comunicació que presentem es basa principalment en una font documental, la crònica d'Enric IV de Castella o *Gesta Hispaniensia ex annalibus suorum dierum collecta*, a través de la qual volem posar en relleu l'eco que diversos fets protagonitzats pels fills dels reis de Portugal Duarte i Elionor tenen en certs personatges de *Tirant lo Blanc*, més o menys deformats a través de l'espill de la ficció narrativa. No es tracta d'una font literària, sinó d'un recull d'informacions sobre el que passava en aquells temps, que Joanot Martorell podia conèixer per la seua vinculació a les corts d'Alfons el Magnànim, del príncep de Viana i de Pere de Portugal. Alfonso de Palencia va residir a Itàlia entre 1450 i 1453, primer al servei del cardenal Joannes Bessarion i, després, instruint-se a l'Studio Romano amb l'humanista Giorgios Trapezuntios de Creta, secretari aleshores del papa Nicolau V. El 1456 rebé els càrrecs de secretari de llatí i cronista reial.¹ Començà a escriure la seua crònica a partir de setembre de 1467, després de rebre els papers incautats de Diego Enríquez del Castillo, la lectura dels quals li va suggerir la idea d'emprendre-la. Cap a 1477 ja havia acabat les tres primeres *décadas*. En el context dels bàndols de la política castellana de l'època s'inclinà pel partit aragonés i fou partidari de l'efímer rei don Alfonso contra el seu germà Enric IV. La versió íntegra i traduïda al castellà de la crònica és la de Paz y Melia, publicada entre 1904 i 1909, reeditada en 1973-75. L'edició de Robert B. Tate i Jeremy Lawrance (Palencia 1998 i 1999), lamentablement encara inacabada, qualifica el treball de Paz de «magnífico esfuerzo» però li corregeixen «milles de errores». Cal deixar clar que el que ens interessa és el punt de vista de la ficció i, per tant, poc importa la veracitat dels fets narrats. La reelaboració literària podia procedir de simples rumors, xafarderies més o menys malintencionades o manipulacions interessades en la conflictiva Castella del segle xv.

1. Per una confessió autògrafa de la compra d'un llibre sabem que s'estigué a València el 1469.

2. ELS NOMS DE L'EMPERADOR DE CONSTANTINOBLE

Els símbols del vincle amb la novel·la de la descendència provinent dels Aviz portuguesos i els Trastámara aragonesos són els dos noms que l'emperador de Constantinoble hi rep. Apareix com a Frederic en els capítols 115 i 146, i com a Enric en el capítol 186. El primer, en la «Lletra tramesa per l'emperador de Constantinoble al rei de Sicília», en què explica el perill que corre l'Imperi per la mort del fill i demana que Tirant passe al seu servei. El segon, en «La sentència que l'Emperador donà contra los cavallers, ducs e comtes que presos eren» per haver-se'n passat al servei dels turcs, sentència que es comunica al Papa i a l'emperador d'Alemanya, i en «La sentència que l'emperador manà publicar» a propòsit de la «qüestió qui es mena» entre l'Emperadriu i la Princesa sobre quina virtut mereix preferència, si Ardiment o Saviesa. Per tant, el monarca té nom en documents oficials que mostren la seua feblesa en el primer cas o el seu poder en els altres dos. Si es busca en la realitat històrica de l'època, trobem un Frederic emperador d'Alemanya i un Enric rei de Castella, els dos casats amb filles de Duarte i Elionor, filla aquesta, al seu torn, de Ferran I d'Aragó. Seguidament, tindrem ocasió d'esmentar cinc dels nou fills d'aquest matrimoni. Començarem per les tres filles: Elionor, Joana i Caterina.

3. CARMESINA

a) Elionor de Portugal, emperadriu del Sacre Imperi

Frederic, l'emperador de Constantinoble, és fill d'Albert. Com l'emperador del Sacre Imperi Frederic III (1440-1493) és successor, encara que no fill, d'Albert II. L'emperadriu de Constantinoble és filla de l'emperador d'Alemanya (cap. 167). Frederic es casà amb Elionor, filla dels reis de Portugal esmentats. Elionor (1434-1467) va patir un fet desgraciat a Pisa, a principis de febrer de 1452,² poc abans del seu matrimoni, un incident que resultaria d'enorme transcendència per a la història de la literatura. Com a testimoni, el germà de l'emperador, Albert, duc d'Àustria. Llegim la versió de Palencia (1998: 29-30, déc. I, lib. I, cap. IX), l'única que coneixem al respecte:

Quiso la Fortuna que, al llegar Albrecht de madrugada, se le ofreciese motivo de sospecha. Descubrió una escala apoyada en una ventana de la posada de la futura emperatriz cerca de su aposento privado, y aunque se averiguó que el crimen era debido a la lujuria de una portuguesa promiscua, no dejó de producir tristes consecuencias para la emperatriz; por orden del Emperador se privó de la compañía de todas sus damas, tanto las nobles

² Elionor arribà al port de Livorno, pròxim a Pisa, el 2 de febrer i es reuní amb el seu futur espòs a Siena el 24 de febrer. El fet que comentem es degué produir en una data més pròxima a la primera.

como incluso las villanas, a excepción de María de Bobadilla, que no era portuguesa.³

Quant al testimoni, és duc com el de Macedònia i, sense cap dubte, com a germà «més afix a la imperial corona» (cap. 123), com l'enemic de Tirant. El duc Albert, que va guerrear fins a la seua mort contra el germà, devia alimentar pretensions a regnar per l'edat de Frederic, sense descendència encara als trenta-set anys. La calúnnia contra la promesa podia impedir el matrimoni i mantenir intactes les aspiracions d'Albert al poder.

L'escenografia és ben coneguda: foscor de la nit, escala, finestra i cambra de la princesa pròxima a casar-se, de qui es posa en dubte l'honor per un testimoni visual, i culpabilitat resultant d'una de les donzelles. Només falta un detall no explícit: que la donzella es vestisca amb roba de la futura reina (o de turc?: no s'esmenta la participació de cap home). D'aquesta manera es localitza un model, més acostat geogràficament i sense els problemes cronològics que planteja el *Tirant*,⁴ per a l'episodi que narra Dalinda en el cant V de l'*Orlando furioso* d'Ariosto, on explica com va suplantar la princesa Ginevra. Potser, l'autor de la nostra novel·la es va sentir impulsat a disfressar els fets de manera que no s'endevinés el model, mentre que per a Ariosto ja no feia falta perquè ja havien mort els implicats. A més, aquesta Elionor era germana del rei de Portugal Alfons V i del Ferran a qui va dedicat el *Tirant*. Tenim així un precedent històric per a la cèlebre ficció muntada per la Viuda al capítol 283 de la novel·la, que segueix en part l'esquema clàssic de la calúnnia de Fedra, vella amant despitada, i que després arribarà a una comèdia de Shakespeare de la qual hem pretés demostrar que s'inspira ben extensament en el *Tirant* (Anyó 2004).⁵

Després d'aquest incident, el papa Nicolau V celebrà les noces de Frederic i Elionor el 16 de març i, el 18 de març, la coronació. Frederic és l'únic dels Habsburgs coronat a Roma pel Papa. Després serien rebuts per l'oncle de la núvia, Alfons V el Magnànim, a Nàpols, on es consumà el matrimoni. Durant aquests fets, i com ja hem vist, Alfonso de Palencia residia a Roma, mentre que Joanot Martorell es trobava a Nàpols entre 1450 i octubre de 1452, per la qual cosa l'un pogué ser testimoni de la boda i coronació, i l'altre, de la visita.⁶

3. La traducció de Paz (Palencia 1973: 29) eludeix la menció de la «portuguesa promiscua».

4. *Orlando* estava imprès el 1516, la qual cosa fa impossible que Ariosto hagués llegit la traducció italiana de Manfredi (elaborada entre 1514 i 1519) i potser improbable que llegira la castellana (publicada en 1511), de no ser que Correggio, a qui Isabel d'Este encarregà inicialment la traducció, arribara a fer alguna cosa abans de morir en 1508.

5. Resta el dubte sobre si Corella també tingué notícia del fet d'Elionor. Cingolani (1997: 58) data la *Tragèdia de Caldesa* («un cas afortunat» també) el 1458, sis anys després.

6. Fou un matrimoni infeliç i tingueren tres fills i dues filles, dels quals només sobrevisqueren una filla i un fill, Maximilià, que seria el pare de Felip el Bell, pare de Carles I de Espanya i V d'Alemanya. El nombre i el sexe dels descendents és el mateix que tenen l'emperador Hipòlit i la filla del rei d'Anglaterra, segons l'últim capítol del *Tirant*.

b) Joana de Portugal, reina de Castella

No menys important que el de l'esposa de Frederic és el paper de la seua germana Joana, l'esposa d'Enric IV de Castella. Joana de Portugal va nàixer a Almada,⁷ a la vora esquerra de l'estuari del Tajo, davant Lisboa, el 1439, novena i última filla de Duarte i Elionor d'Aragó.

Joana es va casar el 1455, amb quinze anys, amb Enric IV de Castella, qui donà suport a Carles de Viana contra Joan II. A la mort de Carles, la Generalitat de Catalunya li oferí la corona a Enric (agost del 1462), a la qual hagué de renunciar el juny de 1463. Enric IV mor el 1474 i Joana el 1475.

L'ambient de la cort castellana, com descriu Palencia (1998: 58-59, I, II, VI), era certament escabrós: «La conversación de los cortesanos era mentirosa, su trato deshonesto y su concepto de la virtud perverso: a la ambición tiránica se la llamaba prudencia y la promiscuidad de las mujeres se tenía por graciosa desenvoltura, que ni el pudor las enfriaba, ni el trato con los hombres las azoraba». Per a la boda que s'havia de celebrar a Còrdova cap al 20 de maig de 1455 es va muntar un campament a la torre d'Aguilarejo, descrit per Palencia com «multitud de tiendas a modo de campamento, como agüero de la guerra que se declaraba al pudor. Una sola noche permaneció la Reina en aquellos reales de Venus». Atenció a la delectació amb què descriu Palencia (1998: 115-116, I, III, X):

El día se pasaba en la distracción de los juegos, y la nobleza acudía a varias atenciones. Pues la juventud había hallado un nuevo cebo de su lascivia en las damas del séquito de la reina, jóvenes de noble linaje y deslumbradora belleza, pero más inclinadas a las seducciones de lo que a doncellas conviene. Nunca se ha visto en ninguna parte un grupo de muchachas tan desprovisto de toda útil disciplina; ninguna ocupación buena las honraba. A cada oportunidad dedicaban su ocio a charlar a solas con los solteros. Su traje provocativo excitaba la audacia de los jóvenes, y la aumentaban con palabras aún más provocativas. Era frecuente la risa en su conversación, y constante el vaivén de los medianeros portadores de billetes groseros; [...] El sueño reclamaba el resto de su tiempo, menos la parte considerable que se reservaba a los aceites y perfumes; y no cuidaban de hacerlo en secreto, sino en público, descubriéndose desde los pezones de los pechos hasta el ombligo.⁸

7. El lloc del seu naixement porta a la memòria el comte d'Avranches real, en qui s'inspira la figura novel·lesca del vescomte de Branches del *Tirant lo Blanc*, ja que s'anomena Joan d'Almada, cognom que amb el títol rep del seu pare Álvaro Vaz d'Almada, a qui Enric V d'Anglaterra concedí el títol juntament amb l'ordenació com a cavaller de la Garrotera. Joan d'Almada es va casar amb Elionor, germana del comte de Pallars. El matrimoni acabà traint la causa de la Generalitat en la guerra civil catalana. La presència d'aquest personatge real al *Tirant* és una prova que Joanot Martorell no pot ser autor únic de la novel·la, ja que degué arribar a Catalunya, com a molt prompte, amb el pretendent Pere de Portugal i, per tant, tot el que li va ocórrer a Catalunya, que té ecos clars a la novel·la, no pogué ser obra de Martorell perquè ja havia cedit el manuscrit a Martí Joan de Galba (Anyó 1999).

8. Segons l'anònima *Crònica castellana*, la futura reina venia acompanyada per dotze donzelles «bajo custodia de Beatriz de Merueña» (Sánchez-Parra 1991: 35).

Recordem els diàlegs i les cartes pujats de to de Diafebus i Estefania, l'Emperadriu amb Hipòlit i la visió dels pits de Carmesina que enamora Tirant en el cap. 118. Contrasta la censura beata de Palencia amb l'hedonisme de la novel·la.

Però les dames de la cort també són guerrerres en el sentit estrictament militar de la paraula. Quan corria l'any 1457, per a la conquesta de Cambil, localitat pròxima a Jaén, el rei portà la reina perquè (Palencia 1998: 174, I, v, i)

por vía de diversión, viese a los enemigos rodeada de los aparatos de la guerra. Dispuso para ello un simulacro de torneo o mascarada. Llevaba la Reina embrazada al lado izquierdo una adarga partida por la mitad en dos bandas distintas, verde y negra; la femenil cabeza estaba cubierta con un yelmo, y en el resto del vestido los colores e insignias indicaban el arma a que pertenecía. Otras nueve damas de la reina se vestían con semejante atavío; a su cabeza iba de capitán el conde de Osorno [Gabriel Manrique]; y cuando dieron vista a los muros se trabó una ligera escaramuza, y la reina, tomando una ballesta, arrojó dos saetas al enemigo desde la distancia, mientras se disparaba contra los defensores moros toda suerte de artillería.

Tate i Lawrance (Palencia 1998: 201, n. 5) expliquen que, si bé «La asistencia de mujeres como espectadoras de las batallas era un motivo de inmensa antigüedad [...], no encontramos paralelos a esta participación directa».

Aquesta notícia es pot combinar amb la que dóna d'un enfrontament amb els sarraïns que tingué lloc a finals de 1468 prop de Cazorla, on «una mujer varonil armada de lanza obligó a siete moros metidos en el hueco de una peña a rendirse a discreción, llevándoselos la vencedora heroína atados a su casa» (Palencia 1973: 172, II i VII).

En el *Tirant*, Carmesina també es prepara les armes:

féu-se fer uns gossets, la meitat d'or, l'altra d'argent [...] e més se féu per al cap una celada molt poca, tota d'argent, e sobre la celada una corona molt rica que ella acostumava de portar [...] se vestí una gonella d'orfebreria e féu-se armar de l'arnès que s'havia fet fer; e cavalcà sobre un gran cavall tot blanc, e ab una verga en la mà anava capitanejant la sua gent. E portava en sa companyia seixanta donzelles, les més belles e galanes de tota la cort.

A continuació enumera els càrrecs que corresponen a les diferents donzelles (citarem sempre «Tirant» per Martorell 1979, cap. 155). Dos capítols després, la princesa captura un petit negre que s'havia amagat en una tenda.

Es combina així l'acció militar protagonitzada per una reina, convenientment abillada com en el primer cas, amb la presa d'un moro amagat com en el segon.

La reina Joana fou retinguda a la fortalesa d'Alaejos, prop de Valladolid, sota la custòdia de l'arquebisbe de Sevilla don Alfonso de Fonseca, quan ja havia donat proves d'haver perdut l'honor corresponent a una dona de la seua dignitat. Havia donat a llum Joana, l'anomenada Beltraneja (1462), que es casaria (1474) amb el seu oncle Alfons V de Portugal. Evidentment, Palencia creu en la paternitat de Beltrán de la Cueva sobre la filla de la reina Joana. Però després d'aquesta relliscada, tornà

a quedar-se embarassada: «Dos eran los que la voz común señalaba como rivales en los favores de la Reina, sin que por entonces constase con evidencia a cuál de ellos había de atribuirse el hecho, a saber: el Arzobispo y un sobrino suyo, llamado Pedro, biznieto del Rey de este nombre, muerto a manos de D. Enrique II de Castilla». Cap a l'agost de 1468 i al seté mes d'embaràs comencen a planejar la fugida abans de complir l'ordre del rei Enric IV de traslladar-se a Madrid. La reina convencé un criat perquè la deixara escapar amb «tres de sus nobles damas portuguesas, Felipa de Acuña, Isabel de Tavera y otra, sabedora del secreto, valiéndose de escalas para descolgarse por el muro en la oscuridad de la noche». Amb uns altres cavallers arriben a Cuéllar, on es trobava don Beltrán (Palencia 1973: 258-260, II i III). En les cròniques de Diego Enríquez del Castillo (1953: cap. cxvii) i del doctor Galíndez de Carvajal (Torres 1946: cap. 101) es troba, pràcticament idèntica, una descripció més pormenoritzada de la fugida (citem per la primera):

una noche [...] la Reyna se descolgó en un cesto; é como la sogá con que la descolgaban era corta, que no alcanzó hasta el suelo, los que la descendían, pensando que ya estaba en el suelo, soltaron la sogá, y cayó en tierra; por manera, que se lijó un poco en la cara y en la pierna derecha. Pero luego que así cayó, fué arrebatada, é puesta en las ancas de la mula de Luis Hurtado.

Podem relacionar-ho amb l'episodi del bany o cas de la rata, quan Tirant, també de nit i fugint de la cambra de Carmesina, tracta de despenjar-se amb una corda insuficientment llarga (cap. 233): «E Tirant donà volta e lligà fort la corda, e ab la pressa que tenia per no ésser vist ni conegut no pensà la corda si bastava en terra; deixa's anar per la corda avall e fallia-se'n més de dotze alnes que no plegava en terra; fon-li forçat de lleixar-se caure, perquè los braços no li podien sostenir lo cos, e donà tan gran colp en terra que es rompé la cama». Es podrà objectar que el sexe dels implicats és diferent, però els laments de Tirant provoquen l'ambigüitat (cap. 234): «Hipòlit [...] sentí plànyer ab veu molt adolorida; donà-li de parer que fos veu de dona, e dix en si: —Oh! Com volria molt més sentir la veu de Tirant que no d'aquesta donzella, quisvulla que ella sia».

Tirant acaba referint-se a la manca de llibertat i a la fugida amb animals: «¿qui és aquell que tan altament haja encativat son cor que el puga deslligar de la presó en què està? No és cas a present de parlar de tals afers, mas tu, Hipòlit, secretament fes portar les bèsties ací e l'hacanea que vaja més pla».

Víctor Gómez (1993) proposa un esdeveniment ocorregut a la reina Joana Enríquez, que fou assaltada a la seua cambra per un capellà que botà per una finestra i es féu mal al peu.⁹ La reina Joana de Castella presenta els detalls, que no apareixen en el cas de la seua homònima d'Aragó, del problema amb la corda i l'escapada cavalcant.

9. En Anyó 1999 donàvem suport a la hipòtesi de Víctor Gómez i afegíem que els noms de l'emperador Frederic/Enric podrien correspondre als del pare de la reina Juana Enríquez: Fadrique Enríquez. Tanmateix, considerem ara més raonable aquesta nova hipòtesi.

c) La infanta Caterina

Duarte i Joan II havien pactat el matrimoni dels fills respectius, Caterina i Carles de Viana, qui acabà rebutjant-la. Mentre aquest acord estava vigent, els Enríquez presentaren al rei Joan una carta, falsificada per ells, que provocà la presó del príncep, segons la qual Carles pretenia casar-se amb Isabel, germanastra d'Enric IV. A la mort de Carles (1461), Caterina es retirà al convent de Santa Clara (Palencia 1998: 50-121). A causa de la desaparició de Tirant pel naufragi que el durà al nord d'Àfrica, Carmesina es reclou al monestir de Santa Clara (cap. 391).

4. ADULTERIS REIALS

L'emperador té a Plaerdemavida i l'emperadriu a Hipòlit, però la primera relació és anterior. Comencem pel principi del doble adulteri. Enric IV, un marit impotent, li busca amants a la reina per obtenir descendència. Una estratègia per aconseguir-ho és la gelosia «para dar al traste con su pudor y someterse a los rivales con quienes quería compartirla». Per això (Palencia 1998: 139, I, IV, II),

Con especial interés promovió a una de las damas nobles que asistían en su casa, Guiomar de Castro, de belleza singular, a fin de quebrantar así con los celos y temor ante la amenaza de un concubinato los castos propósitos de la reina. Pero ni temió la reina la competencia de la concubina, ni creyó Guiomar ofensivo al pudor permitir las provocaciones y el amor impotente de Enrique con tal de conseguir favores, riqueza y poder.

Guiomar de Castro era una dama portuguesa del seguici de la reina, filla del comte de Monsanto.¹⁰ El duc de Montsant¹¹ defensa Tirant contra el duc de Macedònia en el cap. 154. També Plaerdemavida és filla de comte (cap. 239).

El rei trobaria en Guiomar alguna cosa: potser diversió, com l'emperador, que «no es podia detenir de riure de les raons saboroses que oïa dir a Plaerdemavida» i per això li jura «que si jo no tingués muller no en pendria altra sinó a tu». Però l'emperadriu no té res de què preocupar-se, perquè coneix l'escassa virilitat del marit: «per a què voleu altra muller, per dar-li esplanissades e no estocades? Guardau que jamás morí dona ni donzella de joc d'esplanissades» (cap. 220). No hi ha dubte que Plaerdemavida és la favorita de l'Emperador, ja que és «la més sentida donzella que en la cort sia». La donzella ho sap, «Ell se fa enamorat de mi», i també rep regals: «E no ha moltes hores passades que m'ha dat aquest rastre de grosses perles» (cap. 230). També Enric IV i Guiomar podien haver-se dit aquestes frases que expressen la despreocupació de la reina, el desvergonyiment de la donzella i els regals que aquesta rep.

10. Guiomar es va casar després amb Pedro Manrique de Lara, conde de Treviño i primer duc de Nájera.

11. La filla de la vídua del duc de Montsant es casa amb el vescomte d'Avranches (cap. 483).

Hi ha un altre personatge que sembla Plaerdemavida. Es tracta de D^a. Mencía Enríquez, germana de l'almirall de Castella Fadrique Enríquez: «no tenía rival entre las doncellas y matronas de su época en la gracia de su hablar y en los chistes y agudezas¹² de su conversación» (Palencia 1998: 183, i, v, v). Aquesta dama era estèril, com la mateixa donzella: «só dona eixorca» (cap. 146).

La parella Hipòlit-Emperadriu s'interpreta a partir del nom del jove com una versió feliç del mite de Fedra (Anyó 2004: 32-39). Si la situem en la història de Castella, hi ha un model clar en la relació entre la reina Joana i Beltrán de la Cueva. Aquest personatge és un prototip d'arribista que aconsegueix escalar socialment per la relació amb Joana. Fins i tot estigué a punt de convertir-se en pare de reina, com Hipòlit acaba convertint-se en pare de rei.

El comportament de Joana va ser criticat per don Alfonso, que durant tres anys (1465-1468) fou rei de Castella, en ser destronat el seu germanastre Enric IV. A don Alfonso el preocupava la perniciosa influència que podia recaure sobre la seua germana, Isabel la Catòlica, i censurà el comportament i els vestits de les donzelles d'aquesta, a qui la reina pretenia pervertir.

Però la integritat de don Alfonso no li impedí actuar com un *voyeur*, i així Palencia (1999: 461, i, x, v) fou testimoni de la seua confessió:

Otra vez al acostarse, enseñó a sus criados el artesanado sobre la cama, y en él una tabla separada del tablado, y les dijo: —Cuando era niño y no se me hacía caso, como demasiado pequeño para discernir lo que pasaba, a veces dormía solo en esta cámara al cuidado de las doncellas de la reina Joana; y cuando me despertaba aparentaba seguir dormido, pero por aquel tablado veía entrar a Beltrán de la Cueva, y temía descubrirles que lo había conocido, o incluso que me había despertado.

Per a situar cronològicament aquest episodi ens serveix Morales Muñiz (1988), segons qui Alfonso i Isabel visqueren amb sa mare fins un moment no anterior a juny de 1461, quan passaren a residir a la Cort de la reina Joana, que estava embarassada de la que seria anomenada la Beltraneja. Hi habitaren fins a finals de 1464, el que dóna per a Alfons una edat entre els set i els onze anys. Amb aquest relat Palencia confirma l'adulteri de la reina i la il·legitimitat de la seua filla. Per una part, l'adulteri de don Beltrán i la Reina recorda el de l'emperadriu de Constantinoble i Hipòlit, desenvolupat entre els capítols 248 i 264. Per l'altra, la contemplació d'escenes eròtiques recorda a Tirant amagat en la caixa, observant el bany de Carmesina (cap. 231) o Plaerdemavida en la nit de bodes sordes mirant els jocs eròtics de les parelles de Tirant-Carmesina i de Diafebus-Estefania (cap. 162 i 163).

5. EL PEU DE DON BELTRÁN I EL DE TIRANT

Durant les negociacions entre Enric IV de Castella i Lluís XI de França que tingueren lloc a Baiona l'abril de 1463, el comte de Ledesma, Don Beltrán de la Cueva «llevó uno de sus calzados recamado de preciosísima pedrería» (Palencia

1999: 244, i, vi, vii). Lamentablement, el cronista no ens explica la raó d'aquesta ostentació. Recordem la sabata (una només també) engalanada de Tirant en el cap. 189 per haver tocat entre les cuixes de Carmesina en el curs de les «grans festes que l'Emperador féu fer per amor dels ambaixadors del Soldà»: «aquella calça e sabata ab què havia tocat a la Princesa davall les faldes, féu-la molt ricament brodar; e fon estimat lo que hi posà, ço és, perles, robins e diamants, passats vint-e-cinc milia ducats». El peu de Tirant ha tocat el mateix lloc que don Beltrán, però aquest ho ha fet amb una part de la seua intimitat. Segons el catàleg de la documentació de la cancelleria d'Enric IV com a senyor del principat de Catalunya, sota la lloctinència de Joan de Beaumont (Sobrequés 1975: 162, docs. 824, 825, 826 i 827), un Joan Martorell (que cal identificar amb l'escriptor, segons Turró 2001: 178) actua de missatger per al lloctinent. Beaumont l'envia l'1 d'abril del mateix 1463 al rei de Castella, amb la resposta al seu missatge i amb altres per a la reina, l'arquebisbe de Toledo i Joan de Copons, enviat de la Diputació de la Generalitat. Podria haver arribat al seu destí pels volts del 23 d'abril, quan es va fer pública la sentència arbitral de Lluís XI de França entre Enric IV, que renunciava així a les seues pretesions catalanes, i Joan II d'Aragó. Per tant, Joan Martorell pogué haver conegut no només aquest episodi del peu, sinó també personalment alguns dels personatges que hem anat veient al llarg del present treball, si bé per raons cronològiques difícilment ho podia haver inclòs tot a la seua novel·la.

6. L'INFANT FERRAN

A principis de 1464, Palencia ens mostra l'infant Ferran, el de la dedicatòria del *Tirant* i també fill de Duarte i Elionor, participant en una fracassada expedició contra Tànger, ciutat governada per un fill de Zalebenzale. En el capítol 19 del *Tirant*, Cale ben Cale és elegit rei de la Gran Canària durant la invasió d'Anglaterra «per ço com era bon cavaller e valentíssim». La seua primera decisió és manar matar els ambaixadors cristians, tallar-los el cap i enviar-los en una sàrria a camp cristià. En el capítol 23, els capitans moros maten Cale ben Cale per aquesta crueltat. El personatge real, segons Palencia, havia deixat en llibertat l'exèrcit de don Fernando, oncle de don Alfonso i de l'infant Ferran, a canvi del captiveri d'aquell. El retrat que Palencia fa de l'infant no és molt favorable: «joven denodado, pero imprevisor e inexperto en la disciplina militar» (1999: 249, i, vi, ix). Aquesta expedició es va iniciar el 7 de novembre de 1463 i va fracassar definitivament el 19 de gener de 1464, la qual cosa fa improbable que Ferran acompanyara el seu cosí, el conestable Pere, que arribà a Catalunya el 21 de gener.

Hem tractat de les filles d'una família reial que tingueren especial rellevància fora del seu país i que formen part de la història europea. Els portuguesos que esmentarem en Anyó 1999, Pere de Portugal i de Deça i el comte d'Avranches, participaren activament en la guerra civil catalana. I és que les mentides de la dedicatòria tenen un vessant de realitat no sempre fàcil d'escatir. En definitiva, *Tirant lo Blanc* és, en un grau considerable, una obra moderna i cosmopolita per

incardinada en la realitat immediata contemporània. Els perfils dels personatges, fills del seu temps actuant en un ambient bàsicament de ficció, no vénen delimitats exclusivament pel referent històric, el qual fomenta, en tot cas, el realisme de la novel·la.

JOAQUIM ANYÓ I OLIVER

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANYÓ, Joaquim (1999), «Portuguesos al *Tirant lo Blanc*», *Afers*, 33/34, pp. 633-638.
- (2004), *'Tirant lo Blanc' i Shakespeare. Les fonts de 'Much Ado About Nothing'*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CINGOLANI, Stefano M. (1997), *Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*, València, Edicions Tres i Quatre.
- ENRÍQUEZ DEL CASTILLO, Diego (1953), *Crónica del rey don Enrique el Cuarto de este nombre, por su capellán y cronista*, dins Cayetano Rosell, ed., *Crónicas de los reyes de Castilla desde don Alfonso el Sabio, hasta los Católicos don Fernando y doña Isabel*, Biblioteca de Autores Españoles, vol. LXX, Madrid, Atlas.
- GÓMEZ LABRADO, Víctor (1993), «L'episodi del bany o cas de la rata. Una observació als capítols 231-236 del *Tirant*», *Afers, fulls de recerca i pensament*, 16, pp. 523-527.
- HANREICH, Antonia (1985), «D. Leonor de Portugal, esposa do imperador Frederico III (1436-1467)», dins Ludwig Scheidl, ed., *Relações entre a Áustria e Portugal: testemunhos históricos e culturais*, Coimbra, Almedina.
- MARTORELL, Joanot (1979), *'Tirant lo blanch' i altres escrits*, ed. a cura de Martí de Riquer, Barcelona, Ariel.
- MORALES MUÑIZ, M. Dolores-Carmen (1988), *Alfonso de Ávila, rey de Castilla*, Ávila, Institución «Gran Duque de Alba» de la Excm. Diputación Provincial de Ávila.
- PALENCIA, Alonso de (1973, vol. I; 1975, vols. II i III), *Crónica de Enrique IV*, Biblioteca de Autores Españoles, tomo CCLVII, Introducció de A. Paz y Melia, Madrid, Atlas.
- (1998, vol. I; 1999, vol. II), *Gesta Hispaniensia ex annalibus svorum diorum collecta*, edició, estudio y notas de Brian Tate y Jeremy Lawrance, Madrid, Real Academia de la Historia.
- SÁNCHEZ-PARRA, María Pilar, ed. (1991), *Crónica anónima de Enrique IV de Castilla 1454-1474 (Crónica castellana)*, Madrid, Ediciones de la Torre.
- SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaime (1975), *Catálogo de la Cancillería de Enrique IV de Castilla Señor del Principado de Cataluña (Lugartenencia de Juan de Beaumont, 1462-1464)*, Barcelona, CSIC.
- TORRES FONTES, Juan (1946), *Estudio sobre la 'Crónica de Enrique IV' del dr. Galíndez de Carvajal*, Murcia, CSIC.
- TURRÓ, Jaume (2001), «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV», *Revista de Catalunya*, pp. 97-123.